

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה י: אכילה ועשיית צרכי האדם לפני התפילה (3):
אכילה לפני תפילת ערבית

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

אתר "תורת אמך" www.toralishma.org

סוגיה י: אכילה ועשיית צרכי האדם לפני התפילה (3): אכילה לפני תפילת ערבית

* *

רקע

איסור אכילה לפני תפילת ערבית כולל בתוכו גם איסור אכילה לפני מצות תפילה וגם איסור אכילה לפני מצות קריאת שמע שהיא מצוה מהתורה.

מקורות

- א. גמ' ד: "כדתניא חכמים עשו סייג לדבריהם... תפלת ערבית רשות קמ"ל דחובה"
תוס' ד"ה וקורא
רשב"א ב: ד"ה משעה שהעני
ב. שבת ט: "אמר אביי הני חברין בבלאי למאן דאמר תפילת ערבית... ואתי למפשע"
תוס' ד"ה למ"ד
רי"ף ד. "אמר זעירי הני חברין בבלאי... ואע"ג דשרא המיינה מטרחינן ליה"
ר"ן ד"ה מהא
ג. רמב"ם הל' תפילה פ"ו ה"ז
ד. שו"ע סי' רלה סע' ב, ומשנה ברורה

רשב"א ב: ד"ה משעה שהעני

משעה שהעני נכנס לאכול פתו. איכא למידק ועני מתי יקרא קרית שמע, קודם לזמן הזה אינו יכול שלא הגיע זמנו, ואינו נכון לומר דבעניי נכרים קא יהיב שיעורא. ועוד, למאן דיהיב שיעורא בשעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות הנהו אימת קרו, ואין לומר דיקראו אחר אכילה דהא תניא לקמן: לא יאמר אוכל קימעא ואשתה קימעא ואחר כך אתפלל. ועוד, דהא כיון שהגיע זמן המקרא ואפילו סמוך לו קצת מלפניו לא יסב עד שיקרא, ואפשר דאפילו התחיל מפסיק לקרית שמע וכדמוכח בפרק קמא דשבת [ט:]. ויש לומר דמשעה שהן נכנסין לאכול קתני ולא משעה שהן אוכלין, אלא הן נכנסין לאכול ואחרים מתקנין להם והן קורין בשעה שאחרים מכינין להם.

הסבר הסוגיה

אמר אביי: הני חברין בבלאי, למאן דאמר תפלת ערבית רשות, כיון דשרא ליה המיינה לא מטרחינן ליה. [גמ' שבת ט:]
חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל. [ברייתא ד:]

הגמ' דנה באיסור אכילה לפני תפילת ערבית בשני מקומות, במסכת שבת [ט: לעניין תפילת ערבית, ובמסכת ברכות [ד: לעניין קריאת שמע של ערבית.

הגמ' בשבת [ט:] משווה בין איסור אכילה לפני תפילת ערבית לבין איסור אכילה לפני תפילת מנחה. הגמ' אומרת שלמאן דאמר תפילת ערבית רשות, אם התחיל סעודתו - אינו חייב להפסיק. אך למאן דאמר תפילת ערבית חובה, איסור אכילה לפני תפילת ערבית חמור יותר מאיסור אכילה לפני תפילת מנחה, ואף אם התחיל סעודתו - מפסיק ומתפלל. מסבירה הגמ' שהחומרא של תפילת ערבית היא מפני שבערבית שכיחא שכרות, ומפני שזמנה כל הלילה ויש חשש שיפגע. הרי"ף פוסק שכיום נוהגים בתפילת ערבית מנהג חובה, ולכן חייב להפסיק סעודתו ולהתפלל. הרשב"א [שבת ט: ד"ה רב אחא בר יעקב, מובא גם בר"ן ד. ד"ה מהא] סובר שהחובב להפסיק סעודתו לתפילת ערבית הוא כשרק נטל ידיו או התיר חגורתו, אך אם התחיל לאכול בפועל, אינו חייב להפסיק.

הגמ' [ד:] מביאה ברייתא שחכמים עשו סייג לדבריהם. לעיל [עמ' 33-35] דנו באריכות בברייתא זו, ולמדנו שניתן לפרש בשלוש דרכים מהו הסייג שעשו חכמים:
 א. חכמים עשו סייג שלא לאכול לפני שקוראים קריאת שמע.
 ב. חכמים עשו סייג לקרוא קריאת שמע לפני חצות הלילה, והברייתא מסבירה את טעמו של הסייג.
 ג. חכמים עשו סייג להקדים ולקרוא קריאת שמע בצאת הכוכבים, ואסור לדחות קריאתה.

הדרך הראשונה קשה, מפני שמהברייתא משמע שחכמים עשו סייג מיוחד לקריאת שמע של ערבית, ומהמשנה במסכת שבת [ט:] ומהגמ' במסכת סוכה [לה.] משמע שאסור לאכול לפני כל מצוה מהתורה.¹ רבי עקיבא איגר [משנה ברכות פ"א מ"א אות ג] הקשה מעין קושיה זו ומתרץ שהברייתא אוסרת אפילו טעימה² [ניתן להבין שכונתו לאכילת פת פחות מכביצה]. שיטה זו שהברייתא אוסרת אפילו טעימה עולה בבירור מתשובת תרומת הדשן [סי' קט]. באופן אחר ניתן לתרץ, שהברייתא מחדשת שאסור להתחיל סעודתו אף לפני זמן קריאת שמע [ראה תלמידי רבנו יונה א. ד"ה וחכמים]. שני הסברים אלו אינם מבארים את הטור [סי' רלה] המפרש את הברייתא בדרך הראשונה, ואף על פי כן הוא כותב בפירושו: "כשהגיע זמן קריאת שמע אסור לקבוע סעודתו עד שיתפלל", וצ"ע. אולי ניתן לפרש שהברייתא מחדשת שבקריאת שמע של ערבית אפילו מינוי שומר המזכיר לקיים את המצוה אינו מועיל³.

¹ לשיטת הרמב"ם [הל' קריאת שמע פ"ב ה"ו] שאין מפסיקים סעודה אפילו למצוה מהתורה, הסייג אכן ייחודי לקריאת שמע של ערבית, אך כפי שנראה לקמן הוא מפרש את הברייתא בדרך אחרת.

² רבי עקיבא איגר מסביר כך את התוס' [ד"ה וקורא] למרות שכתוב שם: "שאיין לו לאכול סעודה".

³ בדיוננו אודות איסור אכילה לפני קיום מצוות [עמ' 360] העלינו שני הסברים אפשריים בטעם איסור זה: א. שמא יימשך אחר סעודתו ויימנע מקיום המצוה. ב. הצבעה על קדימות ערכית של חפצי שמים לצורכי הגוף. לגבי תפילה, מקשה הגמ' מדוע אסור לאכול סמוך למנחה גדולה "האיכא שהות ביום טובא", ומוכח מכך שאיסור האכילה כאן הוא מחמת החשש שמא ישכח ולא יתפלל [אמנם ניתן לדחות שקושיית הגמ' היא לגבי מנחה גדולה, ודוקא בה אין קדימות ערבית, שהרי לשיטת הרמב"ם יוצאים בה ידי חובה בדיעבד בלבד]. במצוות מהתורה כמו קריאת שמע יכול להיות שאיסור האכילה הוא גם מפני שאסור להקדים צורכי הגוף לחפצי שמים, ולפי הבנה זו מינוי שומר אינו מועיל בכל המצוות מהתורה.

הראשונים חולקים ממתני מתחיל איסור אכילה לפני תפילת ערבית. בתפילת מנחה אסרו חכמים לאכול סמוך לתפילת מנחה, בתפילת ערבית אין לנו מקור מפורש. התוס' [ד: ד"ה וקורא] סוברים שהאיסור הוא מזמן קריאת שמע בלבד. תלמידי רבינו יונה [א. ד"ה וחכמים] והרשב"א [ב: ד"ה משעה שהענין] אוסרים אף סמוך לזמן תפילה וקריאת שמע.

הרמב"ם [פ"ו ה"ז] פוסק: "אף על פי שתפלת ערבית רשות לא יבא אדם ממלאכתו ויאמר אוכל מעט ואישן קמעא ואחר כך אתפלל, שמא תאנוס אותו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אלא מתפלל ערבית ואחר כך אוכל ושותה או ישן". לשון ההלכה מבוססת על הברייתא במסכת ברכות, וברור שהרמב"ם פירש שחכמים עשו סייג לתפילת ערבית ולא לקריאת שמע. הרמב"ם אינו מביא את החיוב להפסיק סעודתו לתפילת ערבית, ומשמע שהוא חולק על הרי"ף ולדעתו גם כיום שנוהגים להתפלל ערבית כחובה, אין חיוב להפסיק סעודה לתפילת רשות. אמנם, מדברי אביי שלמאן דאמר תפילת ערבית רשות לא מטריחים להפסיק סעודתו, למד הרמב"ם שהאיסור להתחיל סעודה הוא אף למאן דאמר תפילת ערבית רשות.

סיכום

תפילת ערבית מורכבת גם ממצות תפילה וגם ממצות קריאת שמע, ולכן דיני אכילה לפנייה מבוססים הן על איסור אכילה לפני תפילה והן על איסור אכילה לפני מצוה מהתורה. לגבי איסור אכילה לפני מצות תפילה, אביי מחלק בין השיטה שתפילת ערבית רשות, שעל פיה אם התיר חגורתו או נטל ידיו אינו מפסיק סעודתו, לבין השיטה שתפילת ערבית חובה, שעל פיה אף שהתיר חגורתו ונטל ידיו, מפסיק סעודתו. הרי"ף פוסק שלדין תפילת ערבית כחובה, ולכן מפסיק סעודתו, אך מהרמב"ם משמע שאף לדין אין מפסיק סעודתו. מדברי אביי משמע שאף לשיטה שתפילת ערבית רשות אין להתחיל סעודה לפני התפילה, וכך פוסק הרמב"ם.

לגבי איסור אכילה לפני מצות קריאת שמע, דינה ככל מצוות מהתורה שאם התחיל באיסור צריך להפסיק סעודתו. הגמ' בברכות מביאה ברייתא שחכמים עשו סייג בקריאת שמע של ערבית, יכול להיות שהסייג אוסר אפילו טעימה, יכול להיות שהסייג אוסר אפילו כשהתחיל בהיתר.

הלכה

השו"ע [סי' רלה ס"ב] פוסק שאסור להתחיל לאכול חצי שעה לפני צאת הכוכבים, ואם התחיל לאכול אחר שהגיע זמנה, מפסיק סעודתו וקורא קריאת שמע. כן הוא פוסק שאינו חייב להפסיק סעודתו לתפילת ערבית, ולכן קורא קריאת שמע ללא ברכות, ולאחר שמסיים סעודתו קורא קריאת שמע בברכותיה ומתפלל תפילת ערבית. הרמ"א מבאר שהלכה כרשב"א, שאם התיר חגורתו או נטל ידיו מפסיק לתפילת ערבית, אך אם התחיל לאכול את סעודתו - אינו מפסיק.

המשנה ברורה פוסק שרק סעודה אסורה, אך מותר לאכול פירות או פת עד שיעור של כביצה [סקט"ז], וכן שמותר להתחיל לאכול בזמן קריאת שמע כשממנה שומר שמזכיר לו להתפלל [סק"ח].